

Հայ նախարարութիւնները

(Ճար.)

Ա. Հ. Ե. Ի. Ո. Ի. Ն. Ի. Ք. } Ա. Հ. Ո. Ի. Ն. Ի. Ք.

Ներկիր՝ Տարան, ոստան՝
անծանօթ :

Առանց երկբայու-
թեան՝ այս նախարա-
րութիւնը ծագում ա-
ռած է Հայաստան, Ար-
րաղայական կրօնի

տիրած ատեն, քրմութեան՝ մեհենական պաշա-
մանց նուիրումն ընտանիքէ մը, Բայց անունին
ստուգաբանութիւնը խնդիրներ կը յարուցանէ .
Նախ, Վանեւունիք՝ է ուղիղ ձեւը թէ Վանու-
նիք, կամ թէ երկուքն ալ կային իրարմէ ան-
կախ : Բիւզանդ ոչ մէկը ոչ միւսը կը յիշէ,
նոյնպէս եւ Ազաթանդեղ : Նիդիշէ ունի զուեղ
Վանեւունեաց (էջ 178), Ղազար Փարպեցի դար-
ձեալ՝ Վանեւունի, «Տէրն Վանեւունեաց Գրեալ»,
Բարգէն կաթողիկոսի Թուղթին մէջ ուղղեալ
Հայոց Ի Պարսո (Չ. դարու սկիզբները) կը յիշ-
ուի Բայնէն Վանեւունեաց Տէր : Այս կշառու
վկայութեանց դէմ ունինք միայն Վառամական
դաճնամակին նախարարաց ցուցակին մէջ Վա-
նունի որուն տրուած է ութերորդ դան, նոյն-
պէս Անանիա Շիրակացիի վերադրումն Արեւունի
Բանակին զօրք տուող նախարարական տունե-
րու աղբիւսակին մէջ կը գտնենք Վանունի Մի-
այն Խորենացիի կ'աւելցնէ Վանունի ձեւը զոր
թերեւս ճարտարած է կապելու համար Մեծն
Տիգրանի որդի երեւակայեալ Վանագնի հետ,
որմէ սերած կ'աւանդէ (եւ իրօք ալ Վանագնի
զը կորսուելով, ինչպէս Հազմասանաի մէջ քը

եղած է Համասան, կ'աւանդէ Վանան, ուրկէ
աի զեղջմամբ Վանեւունի) : Ինչ որ ալ ըլլայ
Վանեւունիի ծագումը, չկրնար ընդունուիլ ստու-
գութիւնը միւս բոլոր յիշումներուն դէմ : Կը
մնայ որոշել Վանեւունիի եւ Վանունիի մէջ :
Պէտք է ընդունիլ թէ երկու անուններն ալ
կ'ակնարկեն միեւնոյն նախարարական տան,
քանի որ մէկը յիշող պատմիչը միւսը բնաւ չի-
շեր եւ Վանեւունի անունն կը ստիպուինք տալ
նախապատուութիւն՝ երբ նկատենք թէ կարելի
չէ նոյն կշիռը ընծայել հոս հետ մեր գէմը ելլող
պարզ նախարարական ցուցակներու որոնք ա-
զատ չեն տառախալանքէ, որքան նախարարին
անձնական անունը հետը նշանակուած յիշում-
ներուն Փարպեցիի նման պատմիչէ մը, ինչ-
պէս Նաեւ. կաթողիկոսէ իր պաշտօնական Թուղ-
թին մէջ որ պատմական կարեւոր գէպքի աւ-
թիւ գրուած է Արզ՝ Վանեւունի կամ Վանունի,
առանց տարախալոյս բնաւ գործ չունի վաւ-
թեան (բարի, բարձր) բառի հետ, ինչպէս կը պնդէ
Գարագաշեան, ալլ պարզապէս է Վանէ (ոչ բնաւ
Վանագն), եւ Վանէ պահլաւիկ Ա. Գրոց մէջ
խիստ յաճախ յիշուած Vayd կամ Vaeu(1) է (հի
յաւելուածը երկու ձայնաւորներու մէջ անսովոր
երեւոյթ չէ) . սաի հրեշտակ է որ համար տա-
լու կը տանի հոգին երբ զպաւած է Աստուի-
տուտէ (Vendidad, Ե. 25-31), կայ Վաէ բարին,
եւ Վաէ չարն (Dinai Mainögi Khirad Բ. 115),
ստալիյնը վերին օղոց հրեշտակը որ յաճախ բարի
կը կոչուի, եւ երկրորդը՝ ստորին ապականեալ
օղոց հրեշտակը որ չար կը կոչուի : Վանեւունի-
եան միանունը այս հրեշտակներուն նուիրեալ
մեհեանն ըլլալու է, ամենայն զուարթնող նուիր-
եալ տաճարի պէս : Խորենացիի ստուգաբանա-
կան մեկնութիւնը իրրեւ Վանագնի սերունդ՝ կը
մնայ տարակուսական Վանունիի հետ, եւ բա-
ւորովին մերժելի Վանեւունիի նկատմամբ :

(1) Տեա Bundahishn, Բժ. 35: Shayaat la-Shayast,
ժԱ. 4: Dadistani Dinik, Ա. 4, ԼԷ. 44, 52, ԻԷ, ԼԱ, ԼԶ
եւ ԽԴ լուրիները :

ՎԱՐԱԺՆՈՒՆԻԲ = երկր՝ համանուն գաւառը Արարատի մէջ, ոտան՝ անծանօթ։ Այս նախարարութեան նախահայր կը զնէ Խորենացի Վարժ (Բ. 7) կամ Վարաժ (Բ. 11) անուն մէկը, Գեղամի որդի Գառնիկի սերունդէն, հաւանորէն տարէջ լաւագոյն հիմ լուսնեկալով իր հաստատուածին բայց միայն Վարաժնունեցի գաւառին մօտ գտնուիլը Գեղամայ լճին ու, Բայց Խորենացիի տոհմագրանութիւնը անգամ մը եւս համոզել չերեւի մօտանց զննուելով։ Վարժէն կամ Վարաժէն չիլիւր Վարաժնունեթը և զիրը արգելք է ասոր։ Սակայն առաքելութիւն մը չկայ նորենացիի աւանդութիւն թէ «յաւուրս Արտաշիսի» կարգ եւ պաշտօնն ասացաւ այս նախարարութիւնը, ինչպէս իրօք ամենամեծ մասը մեր նախարարութեանց ։ Իսկ Վարաժնունեի արժատին գալով, մեր կարծիքով՝ Վարաժն՝ Աւեստայի մէջ յիշուած Varegina, Varenjina պատերազմական թուանիսն անունն է երած է։ Այս թուանիսն թեւերէն փոխուր մը կը գործածէին Պարթեւ պատերազմողները իբր բժժանք ։ Այս թուանը հաւանորէն նոյն է Հնդկա-Սկիւթական դրամներուն վրայ Վահագնի նշանը եղող թուանիսն(1)։ Անտեղի չէ ննթարը թէ մեր Վարաժնունեի ալ իրենց դրօշին նշանը զայն ընելով կոչուեցան Վարաժնունեթը։ Ինչպէս որ ալ ըլլայ այն, անտարակուսելի է թէ մարական-պաշտական ծագում ունեցող անուններ, կոչումներ լեցուն են մեր հնութեանց մէջ, յիշենք Ակուրի (Hukairya սարը էլլորդ լեւան), Արաղած (Uracaza-parna Ասարհազգնի արձանագրին մէջ մարական երկրի), Վանանդ (Vanand պարսկի անուն Նուիրական աստղի), Վարաք (Varak պարսկի անուն ագուսի, տես Bundahisn, Ժ. 23), Մանայար (Manahar Տապարիտանի մէջ աւան) որ մանեայ այրի աղաւաղուած է, եւայն ։ Եւ ասի շատ բնական պէտք է թուի երբ նկատուի թէ Հերդոտոսի համեմատ, Պարսկաստանէն հիւսիս մինչեւ Սասպերացոց երկիրը տարածուող ընդարձակ երկիրները Մարերէ բը-նակուած էին ։ Հնուն Մարաց գերիշխանու-

թեան պակ, յոտոյ քննեց հետ խառն եւ. դրացի տարող, եւ անկէ ետքը Պարթեւներու գերիշխանութեան տակ, եւ անոնց թագաւորական հարստութիւնէն թագաւորներու յաջորդութիւն ընդունող Հայոց մէջ պէտք էր սպասել մարական-պարսկական փոխադրի անուններ, կոչումներ, թողովը Ջրագալական կրօնի անադիւն ազգեցեալիներ, որուն հետեւրը հոս հոն թագնուած կը մնան հայ բառակոյտին մէջ, օրինակ՝ խոշտանգ-եւ (khrasthagna=խոշտանգ՝ զործին որով բարեպաշտ Ջրագալականը պարտ էր ստակեցնել միասնակոր անասունները)։

ՍԻՐԱԿԱՆ = երկրի՝ համանուն աշխարհը, Նոտան Շաղատ՝ ծղուկից գաւառի մէջ։ Այս նախարարութեան երկիրը շատեր ինչպէս Ալիլան(1), երկրորդ անունով մըն ալ կը յիշեն՝ Սիրական, ու անխորհրդ կը գործածեն Սիրանք կամ Սիրական Բայց հարկ է խնամով գտնադնել երկու անունները, որոնց մէկը՝ Սիրանք է երկրին բուն եւ հին անունը, իսկ միւսը՝ Սիրական՝ երկրին տիրող Սիրական նախարարական տոհմին անունը, զի Սիրական պարզապէս կը նշանակէ Սիրակի ցեղէն, եւ համազօր է Սիրակ—ուրի, ինչպէս Պապական—որդի Պապակի, Արչական—Արչականի. Կորին գեղեցիկ կերպով կ'ընէ ընտրութիւնը երկու անուններուն մէջ « Հասանէր ի գլուխ իշխանութեան Սիրանց քաջն Սիրանեան Վասակ ու Բայց առ հասարակ մեր պատմիչները Սիրանց Տէր կը կոչեն այս նախարարական տան նահապետը, ուրկէ յայտնի է թէ աշխարհին անունն էր Սիրանք, Այդ աշխարհ տիրացած էր Սիրակ անուն իշխան մը, որուն ցեղին ժառանգութիւնն եղաւ Շատ կարևոր չէ յիշել թէ Սիրակի ր ասանակ նական ուժով տիրացած էր երկրին, ինչպէս հաւանական է, թէ Խորենացիի խոշտով (Բ. Ը) Վաղարշակ Սիրակեան տունէն կոչմանակ մը գրաւ « զեգբեր հայկական խօսք » ։ Կարեւորը առ է թէ Սիրակ անունը յայտնապէս կը մատնանչէ պարթեւական (հիւսիս-արանեան) ծագում (համեմատել Սիրակ ծանօթ Պարթեւ նախարարի անունն հետ) ։ Թէ Սիրակունի չէ կոչուած տոհմը (ինչպէս Մանգակէ Մանգակունի) ալ Սիրական՝ կը թուի ցուցնել թէ այնքան խոր

(1) Stea Stein, Zoroastrian Deities on Indo-Scythian Coins, Indian Antiquary մէջ, էջ 207, Լոնտոն 1877 ։

(1) « Յայտարարի Սիրական », զգրիս Սիրական նախագի, Սիրական (էջ 1—2)

հուսովն էլ հասած անուները Հաւանորէն 66ին հայաստանի զանին վրայ հաստատուած պարթեւ հարստութեան օրով Սիւանի իշխան մը եկած տիրացած էր երկրին, Աւելի հին ատեններ՝ Սիւնիք Մարաց ձեռքն էր, Արգարեւ գիտենք որ Սիւնիք մեծ Հայաստանի հետ առնէին ուշ միացուցուած երկիրներէն մէկն է, հաւանորէն մէկը այն երկիրներուն զոր Արտաշէս՝ նախկին զինուորական հրամանատար Անտիոքոսի եւ յետոյ անկախ թագաւոր՝ Մարացմէ յափշտակեց (տես Հիւբշմանի սրբագրութիւնը Phaunitisի Soutinis), Մեծն Տիգրանի՝ իր զան ելլելու ատեն քառ հարկի Պարթեւաց թողած 70 հովիտները (զորս յետոյ ետ առաւ գրաւելով նաեւ Ատրպատականի Մարաստանը) հաւանորէն Սիւնիքի մէջ կը գտնուէին։ Այս հաւանականութիւնը շատ կը զօրանայ երբ նկատուի թէ 33ին երբ Հռովմայայից Մեծն Տիգրանի որդին Արտաշատը գաւառով բռնեցին եւ գրաւեցին Հայաստան, նոր դաշտը Սիւնիքի (Symbice) որ կանխաւ Ատրպատականի Մարաց կը պատկանէր, վերստին անջատելով Հայաստանէն ետ տրուեցաւ Մարաց։ Ակնհայտ է Սիւնիքի անուան յամադրութիւնը նոյն — բակ վերջապետութեամբ Սիւնիք տեղական ուրիշ անուններու հետ, ինչպէս Համամափակ, Վարդանաբակ, Սահակաբակ, Գեղամաբակ եւայլն։

Սիւնիք երկրանունը՝ մեր կարծեօք՝ Նախերանեան ժամանակէ մնացած՝ Երանեան չէ բնաւ, այլ հանգիստութիւն կը ցուցնէ մասնաւոր իսպառեան ժամանակի անուններու հետ ինչպէս Տիգլաթպիլէսէր Աւի Նաիրիի մէջ (Հայաստանի ամենահին անունը) նուաճած 23 երկիրներէն մէկուն անունը Abar-siuni, —նի վերջապետութիւնը՝ որ սովորական է իսպառեան ժամանակի ցեղանուններուն ու երկրանուններուն (օրինակ Sinibirni, Adhurgini եւն) համադր է Երանեան —եան վերջապետութեան, եւ կը նշանակէ, Բրոֆ. Սէյսի համեմատ, « վերաբերող » (belonging to)։ Այս կերպով Սիւնիք պէտք է վերլուծուի Սիւ-նի-ք, եւ մ'ը Սիւն-իք գրուելով համեմատութեան դրուի Պարթեւ Սինիքի (Sinaces) նախաբաբի անունն հետ։ Հաւանական է ուրեմն որ երկրին այս յորջորջումը կը մնայ այն օրերէն երբ իսպառեան թագաւորները Մեծնուս, Արգիստիս եւ յովորդները հարաւ-Արեւ-

մուտքէն դէպի հիւսիս-Արեւելք կը տանէին իրենց բանակները աշխարհակալութիւններ ընելու այն տեղերու մանր արքայիկներու երկիրներէն, եւ արձանագրներն կը թողնէին իրենց յաղթական արշաւանքներուն՝ որոնցմէ շատեր գտնուած են Գեղամայ լեռն եզերքը։ Այդ հին-օրեայ նախահայական բնակիչները յետոյ ելանեան ժողովուրդներու մեծ հոսանքի ատեն՝ ընդունեցին անշուշտ մեծ բաժին մը Արեւելքէն եւ հիւսիս Արեւելքէն խուժող Սկիթական, մարական եկւորներու, այնպէս որ Հերոդոտոս՝ Կողքիսէն հարաւ դէպի Պարսկաստան տարածուող երկիրներուն նկարագրութիւնը բրած ատեն կընայ հաստատել թէ Կողքիսէն հետու չէ եւ շուտով կ'անցնի Մարաստան — այնքան մեծ տարածութիւն մը կը ծածկէր Մարական եկւոր ժողովուրդներուն հոսանքը։ Ասոր վկայ են Գեղամ, Գեղաբունի անունները (արմատ Գեղաք = (ghilak, ուստի սխալ է գրել Գեղարունի) որոնք կապ ունին Կասպից ծովի Հաբաւ-Արեւմտեան ափի բնակիչ Գեղ ցեղի անունն հետ։ Ստրաբոնի վկայութեամբ Կասպից ծովի այս եզերքը կը բնակէին Գեղք, Կասպիք, Ամարք կամ Մարքը, Անարեակը (արեւոյ Նարեկ կապ ունի՝ ասոր հետ) եւ ուրիշ վայրենաբարոյ ցեղեր որոնք աւաղակութեամբ կ'ապրէին եւ շարունակ ապստակութիւններ կ'ընէին դէպի Արեւմուտը։ Ատրպատականի ու Հայաստանի չէն երկիրները Ասոնցմէ մէկը իր անունը տուած է Վանայ լեռն արեւելեան կողմը գտնուող Մարգաստան գաւառին։

ԱՐԵԱՐԱՐԱՆԻՔ = Այս նախարարութեան երկիրն է համանուն գաւառը։ Մագուռը կամ սարականներուն Արշաւի Նաւապետին անունէն ըլլալը ակնհայտ է, սակայն կայ առարկութիւն մը թէ պէտք էր ըլլար Արշաւուրիք, ինչ եղած է զիրու Առ այս կընախք ցուցնել համեմատն կրուած մը 2 գրի Տարուբերան նաւանգին մէջ, (որ չմոռնալք բուն ուղիղ անունն է նաւանգին ինչպէս կը գրէ Եգիլէ, « Եգիսկոպոս Տարբերանայ » եւ ոչ Տարուբերան, ինչպէս ունի իտրենացի)։ Տարուբերան յայտնապէս ելած է Տարուբերանէ, (Տարուրբերան), ինչպէս իրօք ալ նաւանգին գիրքն է, Տարուս լեռնալիթային բերանը։ Այս օրինակը ամէն երկրա-

յութին կը վերցնէ, եւ Արշարունիք անունին ծագումը Արշարուն կը մնայ անվիճելի :

ԱՄՍՏՏՈՒՆԻ = Բուն գիւղ՝ Օշական : Երկիր՝ Արագածոտն գաւառ : Այս նշանուոր նախարարութիւնը որ արեւելեան սահմանապահի կարեւոր դերը ունեցած է, շատ հաւանական է, ինչպէս կ'աւանդէ Խորենացի, թէ եկաւ Հայաստան հաստատուեցաւ «յաւուրս Արտաշիսի», վասն զի մեր հաստատ համոզումն է թէ 66ին Հռովմայեցոց եւ Պարթևաց մէջ համաձայնութեամբ Հայաստանի գահին Տրդատ-Արտաշէսի թողութիւր որ Հայաստանի պահպանացումը յառաջ

բերաւ, չէր կրնար իբր հետեւանք չունենալ կարեւոր թուով պահպան ստանդիներու, պահպան ազատականեքու Հայաստան մուտքը : Սակայն Ամատունի անունը «ամատ» (պարսկերէն գաղբային կապաքաղաւ եղակի երրորդ դէմը՝ եկաւ) բառէն հանել Խորենացիի առողջագործ մաքին միայն վերագրելի է : Հաւանականութիւնը բաւարարովն Խնճեմանի վարկածին կողմն է, որ Ամատուն (Համատան) քաղաքին անունէն ելած կը համարի, ուրիշ Ամատունիք եկած կ'աւանդուին Հայաստան :

(Շարունակելի)

Գ. ՓԱՌՆԱԿ

ՀԱՅ ԷԶԵՐ

ՅԵՏԱԳԱՅ քերթուածը օրինական եմ վենետիկ, Հ. Ալիշանի ձեռքով օրինակուած տաղերու հաւաքածուէ մը . բայ Հ. Ալիշանի, այդ կտորը կը գտնուի ձեռագիր Մաշտոցի մը մէջ (Մաշտոցի նոսր, Ս. Ալ. 14) : Զմայլելի բանաստեղծութիւն մըն է, ապահովուպէս Ակնայ ծընունդ, քուչակաձեւ ներշնչմամբ, Կարծեմ թէ անտիպ մնացած է ցարդ, եւ արժանի է ամենէն ճանչցուելու եւ իր տեղը գրանցուի՝ Ակնայ ժողովրդական քերթութեան հոյակապ շարքին մէջ :

Զ.

ՈՂԲ Ի ՎԵՐԱՅ ՄԱՆԿԱՆՅ

Ձայս ի՞նչ խոր խոցեցայ որ գլխակս իսկի խելք չբխայ. մի խօսք մի խօսել կարեմ, զիմ ամէն բանքս մոռացայ. Մարիկ, եկ զիմ հալըս տես, որ կրակ ինկեր սիրտս ի ներս :

Իմ հեքիմն դո՛ւ. եղբի, որ զիմ ցաւս լաւ դու գիտես : Այ իմ սիրելի մարիկ, ընր ձեռքդ սրտիս խոցն տես : Լանալու ճար մի արէ, որ չեմքմ մանուկ արևէս : Գլխադ ի ծնկանդ առնես, պահ մի լաս պահ մի հաւաքես :

Մի՛ լար, մի՛ ենքր յաւիցդ, գամ յերազդ որ զիս տեսնես :

Կուլամ ես, ըզիս կուլամ՝ որ չրկայ խղճուկ ինձ նրման :

Շատ հարէ՞մ կայր յիմ սրտիս, յամենէն մահրում կու մրնամ :

Հայի՛՜՜մ իմ կէնէն արեւուս, որ շուտով ելայ յաշխարհէս, ներքեւ հողերուն մտայ, զստվեցայ հորես ու մորէս : Ախտո՛ւ որ խղճուկ մեռայ, չրհասայ սրտիս մուրալին. Ողորմ ու լալի եղայ, հեւացայ յամէն սիրելեացս :

Այ իմ սիրական մարիկ, նշանել զիս կու կամէիր, Այսօր հարսանեաց փոխան գեղեզման բերիւր իշուցիր . Այ իմ լալագին մարիկ, հարութիւր գրեզ ջի հետեցին. Այսօր զիս ձեռացդ առին, զոր սրտիկ ի խոր խոցեցին, Մարիկ, ինձ հիւսլ արէ, որ կերայ աղուհայց հետ քեզ : Այսօր քեզէն կու գատիմ, այլ գերեսդ ո՛ր տեսնես :

Զայս մայրն ասէ

Այ իմ սիրելի որդեակ, արդ ո՛րպէս ցաւ դիպաւ քեզի. Գեղեցիկ գոյնն՝ երեսիդ դեղնեցաւ որպէս մեռելի :

Այդ ծով ծով աքերդք քո՛ւ որ լուսով էր խիտ ցանկալի, Այսօր ի՞նչ եղեր, որդեակ, ընս նայիր մէկիկ մի ինձի : Այդ սիրուն բերանը քո եւ լիզող նրճան պիւպիւկի, Հիմիկ ի՞նչ եղաւ, որդեակ, մէկ մի չես խօսիր հետ ինձի :

Այ իմ գեղեցիկ որդի, փետուճեան էիր արծառի . Այսօր հարսանեաց փոխան կրտսւով ըզբեզ պատուցի : Այ իմ սիրական ձագուկ, գեղեցիկ ոսկի՛ աղանի, Այսօր խոցեցաւ սրտիկ, որ ըզբեզ յափուցար Թառուի : Այ իմ սիրական որդեակ, դու էիր ունեւ իմ սրտիս, Այսօր զբեզ ձեռացս առին, զիս առանց որդի Թողուցին :

Սրտիկս արունով լցիր եւ պողպատ սրբով խոցեցիր . Ինձնէ հեռացաւ, որդեակ, զիս քեռէ կարօտ Թողուցիր :